

KNJIŽNA IN OSTALA POROČILA

F. Schachermayr: Die orientalische mittelmeerischen Grundlagen der vorgeschichtlichen Chronologie

(Præhistorische Zeitschrift XXXIV—XXXV, 1949/50 pp. 17—48)

Austriski istoričar F. Schachermayr dao je u ovoj raspravi sintetičan osvrt na problematiku hronologije ranijih preistoriskih kultura egejskih oblasti, u svetlosti rezultata najnovijih ispitivanja na ovome polju. Time je Schachermayr zadro u rešavanje problematike koja se u novije vreme uopšte nalazi u centru pažnje arheologa ove oblasti, i na kojoj je nekoliko njih, gotovo istovremeno i nezavisno jedno od drugog, dalo nedavno više značajnih publikacija.¹ Delo F. Schachermayr-a kao da rezimira rezultate koji su postignuti na tome polju i današnje stanje i stav nauke po tome pitanju. S toga nam izgleda naročito pogodno da povodom ove rasprave iznesemo i izvesne dopune i primedbe po pojedinim pitanjima koja su od naročitog značaja i u pogledu proučavanja neolitske kulture u našoj zemlji i njene hronologije.

F. Schachermayr spada u red istoričara koji pravilno shvataju veliki značaj koji za ranu istoriju imaju dve vrste izvora: pisani i arheološki. U vezi sa tim on u proučavanju apsolutne hronologije preistorijskog doba polazi jedinim pravilnim putem — od pisanih izvora i njihove kritike. Ovdje je reč o izvorima koji se tiču rane istorije Mesopotamije i Egipta. U mesopotamskoj hronologiji (str. 19—21), postoje danes velike izmene: proučavanje vladarskih lista iz Korsabada dovelo je, naime, do njenog znatnog snižavanja tako da se, na primer, danas računa da vreme vladavine Hamurabija spada u 18—17 vek pre n. e. Ovo snižavanje hronologije od značaja je i za proučavanje vremena preakadske dinastije, tako da se doba sa slikanom keramikom Djemdet-Nasr tipa, određuje danas na vreme oko 3100 do 2850 godine pre n. e. Ne manje značajna u tom pogledu je i arhiva iz Mari na srednjem Eufratu, za koju imamo pouzdani *terminus ante quem*, pošto se zna da je ovaj grad uništen u 35 godini vladavine Hamurabija. Ova arhiva od važnosti je i za problem pojave Indoevropljana u Prednjoj Aziji. Najzad su

¹ C. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie occidentale*, IIIe et II millénaire, Oxford 1948; S. Weinberg, *Aegean chronology, Neolithic and Early Bronze age*, *American journal of archaeology* 51, 1947, 165 i d.; V. Milošević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropa*, Berlin 1949; Isti, *Zur Zeitstellung der ältesten Siedlung von Troja*, *Archäologischer Anzeiger* 1949/1950, 2 i d.

važne i t. zv. kapadokiske tablice, kakve su na primer nadjene u Kültepe a čija najranija pojava pada oko 20 veka pre n. e.

Ne manje značajne promene doživela je u novije vreme i egipatska hronologija (str. 22—24). Tako su nova ispitivanja O. Neugebauera, Winlock-a i Scharff-a, pokazala neosnovanost računanja sa t. zv. soti-sovim periodima. Novo proučavanje Turinskog papirusa pokazalo je da se zbir godina vladavine vladara XI egipatske dinastije ima pročitati kao 142, čime se i datumi ranijih dinastija imaju znatno sniziti. Pri tome se dolazi do činjenice, koju, nezavisno od ovoga potvrđuje i arheologija, da je period Djemdet Nasr u Mesopotamiji vremenski paralelan sa krajem prednastičnog i dobom I dinastije u Egiptu. F. Schachermayr predlaže sledeće datume za pojedine egipatske dinastije: I. od 2850 (ili 2900), III. oko 2700 do 2650, IV. oko 2600, V. oko 2500, VI. oko 2400, VIII. oko 2300, IX/X. 2250—2142, XI. 2142 (ili 2145) do 2000, XII. 2000—1788, provala Hiksa 1730/20, XVIII dinastija 1570 do posle 1350, XIX. posle 1350—1200 (str. 24).

Pošto je na taj način stvorio osnovu za dalje proučavanje, autor prelazi na iznošenje pojedinih sinhronizama koji pružaju osnovu za hronologiju ranih preistorijskih kultura u Egeji i Prednjoj Aziji. Tako posebno raspravlja o problemima hronologije Egeje (str. 24—28), Sirije u vezi sa Egejom (str. 28 do 31) i heladske kulture opet u vezi sa egejskim kompleksom (str. 31—33). Sinhronizmi koje navodi autor uglavnom su već poznati, ali su zato apsolutni datumi adaptirani novoj hronologiji. Za ranominojski period I pisac kao elemente za datiranje uzima pehare na nozi koje paraleliše sa onima u periodu I i II dinastije u Egiptu, kao i kamene vaze sa prelaza od neolita ka ranom minojskom periodu, koje se mogu dovesti u vezu sa egipatskim vazama ove vrste iz vremena III dinastije. Kod ranoheladskog perioda, Schachermayr dolazi do paralele EH II—EM II, koju pokazuju oblici i tehnika keramike (*motled ware*), a za ranoheladski period I, smatra da je morao početi nešto kasnije od ranominojskog I u kome su tipični uglačani ornamenta (*Pyrgo ware*), koji se u Grčkoj nalaze u neolitsko doba. Tako autor zaključuje da počeci ranominojskog perioda I padaju oko 2650 a ranoheladskog I oko 2550 godine pre n. e. U samom neolitskom periodu Grčke pisac razlikuje dva pojma koje obeležava kao neolit i Dimini, u čemu dalje razlikuje nekoliko faza (55—56). Pod kasnim neolitom podrazumeva period crne uglačane i Dimini keramike, koji je u Prosimni, Atini i Eutresisu jasno odvojen od ranoheladskog, dok se u Goniji i Korintu dodiruje sa njim. I u samoj Dimini keramici postoje po Schachermayer-u dve faze od kojih ranija obuhvata keramiku tipa B3a a mladja B3b i B3g. Ističući široku rasprostranjenost keramike sa uglačanim ornamentima autor ostavlja otvoreno pitanje njihovog porekla, podvlačeći da poreklo iz Podunavlja nije dokazano. U osvrtnu na pojavu kikaladske keramike sa spiralnom dekoracijom, Schachermayr stoji na stanovištu da se njeno poreklo ima tražiti u kompleksu Butmira i Lengyela, ili na putu preko Hvara (str. 36—37). Uporedo sa ovim pisac dodiruje i probleme nekih drugih pojava u materialnoj kulturi kao *crusted* keramike, koja je u Asea nadjena sa materijalom ranoheladskog perioda II u jednom sloju, askosa, Vadastra keramike i njene veze sa pojavama na ke-

ramici Pftiotidske Tebe i keramike sa vrvčastim ornamentima (*Schnurkeramik*) (str. 37—38). Što se tiče Makedonije, značajno je da Schachermayr smatra da se pod imenom kasnog neolitskog doba Makedonije u stvari krije niz raznih elemenata, koji nisu još dovoljno izdvojeni i razvrstani (str. 38 do 39). U daljem izlaganju autor se zadržava na pitanjima hronologije Prednje Azije, prvenstveno Troje u odnosu na heladsku kulturu. Odbacujući hronologiju Blegena, on daje nižu hronologiju i to: Troja I 2700/2600 do 2350/2300, Troja II 2350/2300—2150, Troja III 2150—2050, Troja IV 2050—1950, Troja V 1950—1750, Troja VI 1750—1500, Troja VII a 1500—1200, Troja VII b 1200—900 (str. 39—40). Govoreći o kulturama centralnoga Anadola Schachermayr iznosi pretpostavku da se u ovim oblastima ima računati sa jednim starijim, dosada nepoznatim kompleksom čije pojedine elemente nalazi na izvesnim lokalitetima kao Kum Tepe, i donekle Demirci-Hüyük i koji dovodi u vezu sa köröš kulturom (str. 41—45). Najzad dolazi i na pitanje Kilikije u kojoj su naročito važni nalazi iz Mersina, koji dopuštaju vezivanje za Mesopotamiju, pošto se u sloju XIX nalazi keramika tipa Tell Halaf, u sloju XVI tipa Tell Obeid a u sloju XII tipa Djemdet Nasr. Pri tome autor ističe i važnost veza sa Sesklom i Starčevom, a govoreći o peharima na nozi podvlači njihovu pojavu u kompleksu Tell Halaf i Djemdet Nasr, te smatra da im se poreklo ima tražiti u Mesopotamiji (str. 43—53). Na kraju Schachermayr zaključuje da iznete činjenice dopuštaju da se već u trećem mileniju izdvoji oko Mediterana jedan odredjeni kompleks kultura koji se može prilično pouzdano datirati, naročito u pogledu relativne hronologije, a čijim će daljem proučavanju i proširenju mnogo doprinesti rešavanje problema u oblasti Balkana, gde još uvek u našem znanju postoje velike praznine (str. 45—48).

Kao što se iz svega iznetog daje zaključiti, Schachermayr stoji na staništu srazmerno nizke apsolutne hronologije onih grupa čijim se ispitivanjem pozabavio u svojoj raspravi. U tome se uglavnom slaže i sa drugim autorima koji su se u novije vreme bavili ovom problematikom, posebno sa Schaeffer-om i Milojčićem. Potrebno je međutim podvući da još uvek ima arheologa koji u tome pogledu zastupaju višu hronologiju, kakav je slučaj i sa S. Weinberg-om.² Međutim, ova visoka datiranja danas se više ne mogu održati, pošto se ona osnivaju na čisto spekulativnim razmatranjima, a ne na izvorima koji odlučno govore protiv visoke hronologije. U pogledu egipatske hronologije mogla bi se autorova izlaganja dopuniti i rezultatima H. Stock-a koje je izneo V. Milojčić.³ Stock je pokazao da su dinastije od VII do X u Egiptu u stvari samo lokalne dinastije koje su istovremeno vladale u raznim oblastima Egipta i koje je zamenila XI dinastija, a da su za vreme IX i X dinastije vladali svega pet kneževa čime se hronologija znatno skraćuje. Datum koji predlaže Stock, uglavnom se slažu sa onima kod Schachermayr-a, iako je u najnovije vreme Stock još nešto snizio hronologiju te bi po njemu I dinastija otpočinjala da vlada oko 2820. No, u ovom pogledu izgleda opravdana skepsa V. Milojčića, koji ne prima ove niske da-

² Weinberg, *op. cit.*, 180—182.

³ Chronologie, 8—10.

tume iz arheoloških razloga.⁴ U vezi s tim bili bismo takodje skloni da uopšte od Schachermayr-ovih datuma uzimamo kao pouzdanije one nešto starije, gde god on za izvesne pojave daje alternativu sa razlikom 50—100 godina. Na izvesne konkretne slučajeve ove vrste vrtićemo se još u daljem izlaganju.

Iako u principu potpuno prihvatam Schachermayr-ova izlaganja i zaključke, postoje izvesni detalji u kojima se ne bih složio sa njim. Na ovom mestu iznećemo ove slučajeve, dajući uz to i argumentaciju.

1. U argumentaciji datiranja ranominojskog perioda I prema Egiptu, smatram da se peharima na nozi ne može pripisati ona važnost koju im pridaje Schachermayr (str. 24—25). Uopšte nije jasno zašto ovaj autor izdvaja pehare na nozi sa Krita i iz Vinče, kojima treba dodati i one iz Tsanglija što ih je Schachermayr izostavio, od onih u Prednoj Aziji, na primer u Ališaru (str. 44—45 i nap. 129). Iako se anatolski pehari tipološki nešto razlikuju od naših, mogu se oni ipak dovesti iz zajedničkog izvora, pri čemu Schachermayr-ovo ukazivanje na Mesopotamiju izgleda opravdano.⁵ Ovome treba dodati pehare na nozi od alabastra iz Tepe Hissar II—III kao i one iz Šah Tepe II—III u Persiji.⁶ Ovi oblici obuhvataju u Persiji, kako se to vidi iz hronologije kod Schaeffer-a, nekoliko stoleća do 2000 godine pre n. e.⁷ I u Vinči su oni bili dugo u upotrebi pošto se nalaze u obe vinčanske kulture. Ovdje se, dakle, radi o oblicima koji su se mestimice držali vrlo dugo, čime se znatno umanjuje njihova vrednost za finija hronološka razmatranja. Mnogo se ubedljiviji ovde izvesni drugi argumenti, naročito srodnost i nesumnjiva paralela između kulture Tigani III na Samosu i kasnog neolitaranominojske faze I na Kreti, na šta je već sasvim opravdano ukazivao Milojčić.⁸ No ova veza dopušta nam i bliže datiranje, pošto se materijal Tigani II može dovesti u vezu sa pojavama koje se u Mersin XII javljaju sa keramikom tipa Djemdet Nasr, te su iz vremena do 2900—2800 godina pre n. e. Otuda, mladja faza Tigani III mora biti mladja od ovog datuma, te pada u vreme oko 2700 pre n. e., koji datum predlaže i Milojčić za kraj kritskog neolita, što izgleda sasvim opravdano.⁹ Time se Schachermayr-ov datum nešto menja, iako neznatno. Medjutim, ovakva niža hronologija Krete u odnosu na ranija datiranja po kojima je ranominojska faza I otpočinjala oko 3200 godina pre n. e., savršeno doprinosi rešavanju i razumevanju izvesnih pojava u unutrašnjosti Balkanskog Poluostrva. Na drugom mestu ukazao sam na tesnu vezu koja postoji između pojava kritskog neolita i Tiganija s jedne i naše vinčanske grupe s druge strane,¹⁰ no je ova ostajala prilično nejasna usled hronološke razlike u apsolutnem datiranju Vinče.¹¹ Nižim datiranjem na Kreti i u Tiganiju, koje je nesumnjivo pouzdanije od ranije hronologije, otpada ova teškoća, i mogućnost kontakta u vremenu sa vinčansko-

⁴ *Ibid.*, 113, nap. 10.

⁵ *Up. str.* 45.

⁶ *Schaeffer, op. cit.*, 592, *fig.* 259, 31—32; 316, 4, 8, 9, 11, 15.

⁷ *Ibid.*, 451; 596.

⁸ *Op. cit.*, 30

⁹ *Ibid.*, 32 i d.

¹⁰ M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe — disertacija (u štampi).

¹¹ *Ibid.*

tordoškom fazom, nameće se sama po sebi. Otuda je teško razumeti gledište Schachermayr-a da je Vinča i suviše mlada da bi se mogla dovesti u vezu sa Kretom, usled čega on pre pomišlja na veze između Krete i srednjeevropskog kompleksa linearne keramike. U radu o hronologiji vinčanske grupe izneo sam argumente u prilog datiranja Vinče u period Troje II, sa kojom Vinču vezuje čitav niz elemenata, iako su vinčanska in trojanska kultura u svom karakteru medju sobom različite.¹² Tom prilikom takodje sam pokazao da se počeci Vinče imaju ipak datirati pre početka Troje II, u vreme Troje I. Apsolutna datacija zavisi prema tome od datiranja naselja u Troji. U već pomenutom radu oslonio sam se u tome pogledu na izlaganja Schaeffer-a, koji smatra da se trojansko blago koje se obično pripisuje Troji II ima stvarno datirati u Troju III, a propast Troje II dovodi u vezu sa propašću čitavog niza drugih naselja u vreme dolaska na vlast 6 egipatske dinastije, te je datira oko 2360. U vezi sa tim mogli bi se počeci Troje II približno datirati oko 2500 godine, što znači da bi počeci vinčanske kulturne padali oko 2600 godina pre n. e.¹³ Ubedljivije argumente koji se uglavnom apsolutno hronološki mogu dovesti u sklad sa ovim datiranjem izneo je V. Miložjić.¹⁴ Datiranje Tiganija III pokazuje s druge strane da se počeci Troje I mogu staviti negde oko ili nešto posle 2700 godina pre n. e., što zavisi i od toga da li se može računati sa izvesnim vremenskim paralelizmom Troje i Tiganija III, koji je medjutim bar lokalno moguć u izvesnim oblastima, pogotovu uzme li se u obzir situacija kod Herajona na Samosu, gde se u sloju I pojavljuje i materijal Tigani III, dok sloj po svom karakteru pripada vremenu Troje II.¹⁵ U vezi sa ovim otpada sumnja koju je u svom delu izneo Schachermayr, a istovremeno se moraju da

2. odbace srazmerno niski datumi koje on predlaže za Troju, ne navodeći u prilog svoga gledišta nikakve konkretne argumente (str. 40).

3. Nikako se ne može usvojiti pretpostavka Schachermayr-a o vezama kikaladske kulture sa Butmirom, pri čemu bi se poreklo spirale na Kikladima imalo tražiti u kompleksu Butmir-Lengyel. Na drugom mestu naime pokazao sam na osnovu paralela u izvesnim oblicima posudja i plastike kao i u principima ornamentika, da se Butmir može u vremenu paralelisati sa vinčansko-pločničkom fazom vinčanske kulture a do sličnih zaključaka, delom i na osnovu istog materijala došao je nezavisno i J. Korošec.¹⁶ S toga je svakako nemoguće da se Butmiru pripiše tako visok datum, da bi on mogao uticati na znatno stariju kulturu Kiklada. Što se tiče pak veza preko kompleksa na Jadranskom Moru, koji zasada najbolje pretstavlja Hvar, one izgledaju više nego problematične iako bi se formalno moglo braniti ovakvo gledište. Ovde nam pre svega nedostaju posredni članovi, a i slabo je verovatno da je srazmerno zabačena Jadranska oblast uticala na Egeju. Mnogo bi verovatniji bio obrnuti put. Ustvari, Schachermayr ovde zastupa staro

¹² *Ibid.*, odeljak Mala Azija.

¹³ *Ibid.*, odeljak apsolutna hronologija. Up. *Schaeffer, op. cit.* 220 i d.

¹⁴ *op. cit.* 22 i d. Up. *Arch. Anz., loc. cit.*

¹⁵ *Miložjić, Chronologie*, 25.

¹⁶ M. Garašanin, *Glasnik Zemaljskog muzeja N. S. II*, 1947, 1 i d.; *J. Korošec, Zgodovinski časopis*, 1947, 125 i d.

gledište koje je mnogo puta navodjeno i u vezi sa pojavom spirale i ornamentalnih principa Diminija, pri čemu se pošto-poto želelo da se ovaj kompleks i njegov postanak vežu za sever. Danas je ovo gledište neodrživo iz istih razloga hronološke prirode kao i mišljenje o uticaju Butmira na Kiklade. Svakako će najbliže istini biti V. Miložić koji smatra da je pojavu Dimini grupe uslovlila seoba iz zapadne Trakje.¹⁷ Ovde se nismo samo mogli zapitati da li se zbilja radi o seobi ili samo o prenošenju uticaja. Spirala je kao ornamentalni motiv poznata i u okviru rumunsko-bugarske Boian A kulture, koja je samo manjim delom vremenski paralelna sa Vinčom, a inače starija od nje. O rasprostranjenosti ove kulture u Bugarskoj pruža danas jasnu sliku pregledna publikacija J. H. Gaula.¹⁸ Na drugom mestu istako sam da se Boian A kultura može smatrati i izvorom jedne od komponenata koje su uticale na formiranje potiske kulture.¹⁹ Time bi se dale objasniti i srodnosti između potiske kulture i kompleksa Dimini, koje su često uzimane kako argumenat u prilog seobe iz madjarskog Potisja u Grčku: isti uticaji doveli su do pojave sličnih elemenata u vrlo udaljenim oblastima, pri čemu je tradicija slikane keramike Sesklo kompleksa bila otsudna za protezanju tehnike slikanja u Tesaliji i Grčkoj.

4. Od sekundarnog je značaja što se ne bih složio sa podelom na neolitsku i Dimini kulturu u Grčkoj, koju predlaže Schachermayr (str. 35 i d.). Uostalom se ni ovaj autor u svom daljem izlaganju ne drži dosledno ove podeli. Pojam Dimini je i suviše uzan sa prilično disparatnim i raznovrstnim materijal t. zv. mladjeg neolita u Grčkoj. Možda bi bilo bolje govoriti o neolitskim fazama I—III ili A—G, zadržavajući staru terminologiju Tsuntasa i Wace-Thompson-a, iako se ovde javlja izvesna konfuzija s obzirom na vremenske razlike između pojedinih grupa keramike kompleksa G.

U pogledu jednog velikog kompleksa u Maloj Aziji koji bi bio srodan sa Starčevom i Körösom, mogla bi se dopuniti izlaganja F. Schachermayr-a na osnovu materijala koji je sintetički obradio V. Miložić.²⁰ U istom smislu govori i t. zv. Venera iz Starčeva, o čijoj je vezi sa pojavama u Mesopotamiji nedavno govoreno.²¹

No, nasuprot ovome postoje i izvesne pojave u kojima bih se u potpunosti složio sa gledištima koja je u svom radu izneo Schachermayr, ili bih bar njegove predloge pretpostavio drugim pretpostavkama u tome pogledu. Ti su slučajevi sledeći:

1. U prvom redu dolazi ovde pitanje hronološkog odnosa pojava Grčkog i tesalskog neolita (str. 35 i d.), za koje Schachermayr smatra da idu redom Sesklo-crna keramika sa glačanim ornamentima (Larisa tip) i Dimini, koji je delom paralelan sa prethodnom grupom. Drukčije gledište u ovom pogledu izneo je nedavno Miložić za koga se potpuno oštro izdvavaju kompleksi Sesklo-Dimini-crna — Larisa — keramika, pri čemu je ova poslednja naj-

¹⁷ *Op. cit.*, 38.

¹⁸ J. Gaul, *Neolithic Period in Bulgaria*, B. A. S. P. R. 16, 1948, 64 i d., karta IV.

¹⁹ M. Garašanin, *Starinar* N. S. I, 1950, 23—24.

²⁰ *Chronologie*, 15 (? — Jericho IX), 24/ *Tigani I*, i t. d.

²¹ M. Garašanin, *Naučni Zbornik Matice srpske I*, Novi Sad 1950, 267 i dr.

mladja, a nema vremenske paralele sa Diminiom. Protiv ovog gledišta a u prilog Schachermayr-ove teze mogli bi se navesti više argumenata, iako oni nisu svi podjednake vrednosti:

a) Po K. Grundmann-u, na koga se uglavnom oslanjaju arheolozi koji zastupaju gledište Schachermayr-a, vidi se jasno da na »magulama« u okolini Larise crna keramika počinje da se pojavljuje nešto pre Dimini tipa.²² Doduše je tačno, kako je to i podvučeno u novijoj literaturi,²³ da u ovim nalazištima nisu vršena iskopavanja. No stratigrafske podatke dobio je K. Grundmann skupljajući materijal iz vojničkih rovova kojima su »magule« bile presečene, tako da se tu ipak moglo u glavnim crtama izdvojiti starije od mladjeg. Otuda se stratigrafski zaključci Grundmanna mogu uzeti kao verovatni, ukoliko u prilog njima govore i izvesne druge činjenice, konstatovane na drugim lokalitetima.

b) Na nalazištu Tsanglija u slojevima V—VIII nalazi se zajedno materijal Dimini tipa (*B 3a*, *B 3b*, *B 3d*) i keramika sa kanelovanim i uglačanim ornamentima (*Gla 2*, *Gla 3*), koja ustvari odgovara crnoj uglačanoj keramici Larisa tipa, a tesno se vezuje i za Vinču.²⁴ V. Milojević istakao je ovaj argumenat koji govori protiv njegove teze, i izneo pretpostavku, ma da sa ograndom, da bi se ovo moglo protumačiti poremećajima u sloju koji nisu zapaženi prilikom iskopavanja, što međutim ostaje hipotetično i ne može se dokazati bez novih iskopavanja.²⁵

c) Jasno je, a to danas smatraju i svi arheolozi, da vinčanska kultura može da se smatra gotovo identičnom sa onom koja u Grčkoj i Tesaliji primenjuje keramiku tipa Larisa. Međutim postoje i izvesni elementi koji Vinču vezuju za Dimini kompleks. Tako se u već pomenutim slojevima Tsanglija nalaze pehari na nozi zvonastog ili valjkastog oblika noge, identični sa vinčanskim, a ukrašeni u tehnicu slikanja Dimini keramike.²⁶ Činjenica da se ovi oblici nalaze u istim slojevima u kojima i keramika tipa *Gla 2* i *Gla 3*, govori takodje protiv nezapaženog poremećaja u slojevima u Tsangliju. Ne manje značajna je i pojava čisto bikoničnih zdela u Dimini kompleksu Tesalije,²⁷ i medju keramikom sa urezanim ornamentima iz Tsanglija, postoje primerci koji su identični sa onima u vinčanskoj grupi.²⁸ S druge pak strane u samoj Vinči, nalazi se slikana keramika starčevačkog tipa koja je srodna sa Dimini keramikom, u istim slojevima sa vinčansko-torodoškim materijalom.²⁹ U istom smislu kazivao bi i jedan sud sa dubine 7.4 (7.9) m. u Vinči, koji je na ovo nalazište očigledno importovan, a oblikom je identičan sa izvesnim karakterističnim sudovima iz Diminia.³⁰ Argumenat

²² K. Grundmann, *Athenische Mitteilungenungen*, 1952, 112 i d.

²³ Schachermeyr, 35 i nap. 64. Na ovome osniva svoje zamerke i Milojević, *Gnomon* 22, 1950, 22—23.

²⁴ Wace-Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge 1912, fig. 55, m—p.

²⁵ *Gnomon*, loc. cit.

²⁶ Wace-Thompson, *op. cit.*, fig. 50, d, f—j.

²⁷ Up. na pr. *ibid.*, 29, sl. 7; *Chr. Tsountas, Dimeni—Sesklo*, 1908, T. IX.

²⁸ *Tsountas, op. cit.*, sl. 113—114.

²⁹ M. M. Vasić, *Preistoriska Vinča II*, 129 i d., i odgovarajuće slike.

³⁰ *Ibid.*, IV, sl. 65; *Tsountas, op. cit.*, T. XXII.

sa slikanom keramikom u vinčansko-tordoškim slojevima nije doduše sasvim pouzdan, jer se može raditi i o slučajnim poremećajima sloja. Rešenje ovoga pitanja može doneti samo sistematska i kritička obrada celokupnog materiala iz samog Starčeva koja je danas u toku. No ostali bi argumenti govorili svi u prilog izvesnom vremenskom paralelizmu Vinče i Diminija, s jedne, a Vinče in crne keramike Larisa tipa s druge strane, čime indirektno dolazimo i do takve paralele za Dimini i Larisu.

d) U Olintu u Makedoniji, nadjena je slikana keramika koja se tesno vezuje za Starčevo i Dimini, a ona je hronološki mladja od početaka t. zv. kasnog neolita Makedonije, koji potpuno odgovara Vinči i Larisi. I sam Miložčić podvukao je ovu činjenicu, ali je on tumači lokalnim zaostacima jednog kulturnog kompleksa koji u Makedoniji još nije otkriven. Odgovara Diminiju a bio bi stariji od kasnog neolita.³¹ Medjutim, ovo gledište predstavlja smelu hipotezu, koja zasada ne nalazi dovoljno potvrde u materijalu sa terena.

Iz svih gore navedenih razloga opredelio bih se za gledište o nešto ranijem početku i daljem vremenskom paralelizmu izmedju pojava Larisa i Dimini tipa.

2. Isto tako sklon sam da prihvatim i gledište Schachermayr-a o izvesnom paralelizmu mladjeg neolita tipa Dimini-Larisa i ranoheladske kulture. Pored slučajeva u Goniji i Korintu koje navodi Schachermayr, potsećam i na slučaj u Tsani Magula IV, gde se nalazi zajedno Dimini i ranoheladski materijal, kako je podvukao Weinberg.³² Doduše treba podvući da se u svim ovim slučajevima ne raspolaže dovoljno pouzdanom stratigrafijom, koja bi u potpunosti potvrdila ovu paralelu. V. Miložčić izneo je čitav niz argumenata protiv ovakve teze. No ovi argumenti nesumnjivo ubedljivo potvrđuju da je Dimini grupa otpočela pre ranoheladskog perioda, ali ipak ne daju bezuslovnog dokaza da pri kraju Dimini razvoja nije bilo i vremenskog paralelizma sa ranoheladskom grupom.³³ Ovdje se mora uzeti u obzir i konservativizam izvesnih oblasti, kao Peloponeza, na koji ukazuje i Miložčić³⁴ i Tesalije za koju je ovo podvukao Schachermayr. Kako ističe Miložčić, Troja II nesumnjivo je paralelna sa ranoheladskim periodom II,³⁵ a već smo podvukli da je Vinča otpočela kratko vreme pre početka Troje II, što znači da bi ona morala biti paralelna i sa ranoheladskim periodom I. Paralele sa Diminijem u Vinči govorile bi prema tome indirektno u prilog izvesnom vremenskom paralelizmu Diminija i ranoheladske kulture, što naravno ne dovodi u pitanje raniji početak prvoga kompleksa. Uopšte izgleda da se ni u Grčkoj, kao ni u drugim oblastima, ne mogu sa punom oštrinom pojedine kulturne grupe odeliti vremenski jedne od drugih. Takve oštre granice predstavljaju samo prvi i opšti hrono-

³¹ *Chronologie*, 45.

³² *Weinberg*, op. cit. 169 i d. Isti pisac takodje navodi da u Prosimni, Asei, Malthi ranoheladska faza II sleduje neposredno na neolit, *ibid.*, 172. Sličan je izgleda i slučaj u Tirinsu. Up. K. Müller, *Tyrins IV*, München 1958, 7.

³³ *Gnomon*, loc. cit.

³⁴ *Chronologie*, 39. Ovdje se Seslo kultura drži do ranoheladske faze II.

³⁵ *Arch. Anz.*, loc. cit.

loški okvir, u kome lokalne prilike pojedinih teritorija uvek moraju unositi izvesna veća ili manja odstupanja i hronološke oscilacije.

3. Prihvatio bih takodje Schachermayr-ovo mišljenje o relativno mladom datumu t. zv. *crusted ware*, koja je u Asea nadjena u istom sloju sa materijalom ranoheladskog perioda II, te je Schachermayr datira oko 2200 godine pre n. e. (str. 37). U poslednje vreme pojavilo se mišljenje da se ovoj tehnici ne može pripisati hronološka vrednost, s obzirom na njeno pojavljivanje u raznim epohama.³⁶ No u vezi sa tim treba primetiti da se u Vinči ova tehnika javlja pre kraja vinčansko-pločničke faze samo na plastici, a da je na keramici tipična za slojeve 3—4 m. dubine. Stratigrafski položaj ove keramike, kao mladje od Diminija, fiksiran je u Rakmaniju, a i njeni oblici sudova odgovaraju mladjim vinčanskim.³⁷ Najzad, u Vinči je nedavno nadjena i jedna statueta sa otvorom za utrdjivanje kamene glave na gornjem delu trupa, kakve su tipične za period *crusted* keramike u Tesaliji. Ova statueta svojim tipom takodje nesumnjivo pripada slojevima 3—4 m. u Vinči.^{37a} Slična statueta nadjena je i u Gumelniti, gde je Dumitrescu datira u svoju fazu B, što odgovara Gumelnita III po sistemu D. Berciu-a.³⁸ Gumelnita III vremenski je paralelna sa vinčansko-pločničkom fazom, kako to nesumnjivo potvrđuje sigurno importovani kalotni poklopac sa ornamentima sa žigosanim ubodima iz sloja faze Gumelnita III u Petru Rareš.³⁹ Ove činjenice govore u prilog vremenskom paralelizmu tesalske *crusted ware* sa vinčansko-pločničkom fazom, pri čemu bi se ova pojava u Tesaliji mogla tumačiti najpre kao neolitski *survival* u jednoj zabačenoj oblasti. Otuda je moguć hronološki dodir ovih pojava u Tesaliji i Vinči, pri čemu je naravno izvestan vremenski prioritet pojava u Tesaliji nad onima u Vinči van svake sumnje.

4. Takodje bih se u potpunosti složio sa gledištem koje je izneo Schachermayr o kasnom neolitu Makedonije (str. 38—39). Do sličnog zaključka došao sam na osnovu razlika u profilaciji tipičnih oblika keramike ove grupe koju je sa raznih nalazišta Makedonije publikovao Heurtley.⁴⁰

Posebno se možemo osvrnuti i na pitanje odnosa Ftiotidske Tebe i Vadastrae, koje postavlja Schachermayr, ističući da se ono ne može pouzdano rešiti, usled nedostataka hronoloških podataka za Tebu (str. 38). Ovde nam medjutim za bliže datiranje možda može pre poslužiti materijal iz Vadastrae. Obradjujući ovaj materijal, sa teritorije Bugarske, Gaul se uglavnom cslanjao na rezultate V. Chritescu-a, dok mu je rad D. Berciu-a u Vadastrai izgleda ostao nepoznat.⁴¹ Berciu je medjutim u Vadastrai stratigrafski fiksirao dve faze od kojih prva ima vrlo tesne veze sa vinčansko-

³⁶ Milojević, *Chronologie*, 3.

³⁷ Wace-Thompson, *op. cit.*, IV—VI, fig. 13.

^{37a} Umetnički muzej u Beogradu. Publikaciju ovog primerka priprema asistent Zemaljskog muzeja u Sarajevu R. Bižić.

³⁸ V. Dumitrescu, *Dacia VII—VIII*, 1937—1940, 97 i d.

³⁹ D. Berciu, *Buletinul muzeului Vlasca*, II, 27, fig. 50.

⁴⁰ M. Garašanin, *Hronologija*, odeljak Makedonija.

⁴¹ Gaul, *op. cit.* 213 i d.

pločnikom, kako to pokazuje tipične profilacije i ornamentika posudja.⁴² O mogućnosti vezivanja druge faze Vadastre za ornamentiku sa žigosanim ubodima vinčansko-pločničke faze u Vinči govorio sam na drugom mestu.⁴³ Iz svega ovoga proizlazi paralela: vinčansko-pločnička faza — Vadastra I—II. Usvoji li se obzirom na tesalsku grupu *crusted ware* datum oko 2300—2200 godina, kao *terminus post quem* za početak vinčansko-pločničke faze u Vinči, dolazi se do približno istoga datuma za pojave u Tebi. Naravno, da se ova može uzeti u obzir samo ukoliko bi se zbilja dokazala veza Tebe i Vadastre, koju, s obzirom na nedostatak posrednih članova na velikom delu bugarske teritorije još uvek treba smatrati hipotetičnom.

U dosadašnjem izlaganju samo sam se osvrnuo ukratko na izvesna pitanja u vezi sa problemima hronologije koje je u svom radu sintetizirao Schachermayr. Kao što se iz gornjeg vidi, uprkos izvesnim prazninama i spornim pitanjima u kojima se zastupaju i mogu zastupati razna gledišta, rad na hronologiji egejske oblasti znatno je napredovao u novije vreme. Time je vrlo mnogo postignuto i za rešavanje problematike hronologije našeg neolita. Ovih nekoliko redova imali su za cilj da istaknu značajne probleme koji se u vezi sa tim postavljaju i da osvetle izvesna pitanja sa tačke gledišta interesovanja naših arheologa, i našeg materijala, kome stručnjaci u novije vreme pripisuju sve veći značaj za pravilno rešavanje čitavog niza problema evropske preistorije.

Résumé

Der wichtige Aufsatz F. Schachermayrs im neuen Band der Prähistorischen Zeitschrift, gibt Verfasser den Anlass auf einige Fragen der ägäisch-balkanischen Vorgeschichte näher einzugehen. Vor allem ist hervorzuheben, dass die chronologischen Ansätze Schachermayrs, auf Grund der historischen Quellen wohl anzunehmen sind, wobei die hohe Chronologie gewisser Autoren (Weinberg), hinfällig wird. Zu Schachermayrs Ausführungen erlaubt sich jedoch Verfasser folgende Bemerkungen:

1. Der Bedeutung der ägyptischen Fussbecher für chronologische Schlüsse gebührt nicht die Bedeutung, die ihnen von Schachermayr zugewiesen wird. Die Fussbecher von Vinča und Kreta, denen noch jene von Tsangli beizufügen sind, kann man, trotz unbedeutender, typologischer Unterschiede, von jenen in Kleinasien nicht trennen. Die Funde von Tepe Hissar II—III, und jene von Schach Tepe II—III (6), beweisen, wie auch die Fundumstände in Vinča, einen längeren Gebrauch dieser Gefäßform, die dadurch für feinere chronologische Unterscheidungen ungeeignet ist. Viel wichtiger sind in diesem Falle die Zusammenhänge Tigani III — spätes Neolithikum und F. M. I auf Kreta, wie auch Tigani II — Mersin XII, die von Milojević (8—9) erwogen wurden, wodurch das Ende des kretischen Neolithikums um 2700 angesetzt wird und die Beziehungen zu Vinča, dessen Beginn um oder etwas

⁴² D. Berciu, *Arheologia preistorica Olteni, Craiova* 1939, 38 i. d., fig. 33—35.

⁴³ Starinar, *loc. cit.*, 22 i. nap. 41—42.

vor 2600 anzusetzen ist, ebenfalls eine chronologische Grundlage bekommen (10—15).

2. Auf Grund des Verhältnisses: Übergang Troja I—II (Beginn von Vinča), und Tigani III (Trojakultur am Heraion), wird auch die etwas niedrigere Chronologie Schachermayrs für Troja hinfällig (15).

3. Beziehungen zwischen der kykladischen Kultur und Butmir sind wohl nicht anzunehmen, da Butmir der Vinča-Pločnik Phase (ab Vinča C nach Holste) entspricht (16), und als jünger als die kykladische Kultur anzusehen ist.

Die Vermutungen Schachermayrs über einen Starčevo-Körös Kreis in Kleinasien, sind durch die Ausführungen Miložić (20), und die Beziehungen der sogenannten Venus aus Starčevo zur Plastik des Zweistromlandes (21, vgl. auch, Moortgart, Entstehung der sumerischen Hochkultur, T. XII, b) zu ergänzen.

Im Gegenteil ist Referent geneigt anderen Ausführungen Schachermayrs beizupflichten und zwar:

1. der chronologischen Reihe Sesklo-Larissa-Dimini, wobei eine gewisse Gleichzeitigkeit Larissa-Dimini anzunehmen ist. Dies scheint aus folgenden Gründen gerechtfertigt zu sein: a) Die Ausführungen Grundmanns (A. M. 1952), beruhen doch auf gewissen stratigraphischen Beobachtungen, da sie auf Betrachtungen an durch Militärtranché-en angeschnittenen Schichten beruhen. Dies natürlich unter der Voraussetzung, dass diese Chronologie durch andere Anhaltspunkte bewiesen wird; b) in Tsangli V—VIII erscheint B 3a, B 3b, B 3d, zusammen mit Gla 2, Gla 3 (Larissa-Vinča). Miložić's Bedenken zu diesem Verhältnis müssten durch neue Grabungen bestätigt werden (25); c) in Tsangli V—VIII erscheinen Fussbecher der typischen Vinča-Form in Dimini-Technik verziert. In Vinča wurde in 7,9 M. Tiefe ein Gefäß gefunden, dessen Beziehungen zu Dimini-Formen nicht anzuzweifeln sind (30). Dadurch wird eine gewisse Gleichzeitigkeit Dimini / Beginn von Vinča scheinbar erwiesen, was uns auf Grund der Beziehungen Larissa / Beginn von Vinča, zum Schluss eines teilweisen Synchronismus Larissa / Dimini führt. Eine sichere Lösung der Frage wird wohl die Klärung der Verhältnisse Starčevo / Vinča bringen können; d) das Auftauchen Dimini- und Starčevo- ähnlicher bemalten Keramik in Olynth nach dem Beginn der mazedonischen *late neolithic*, das mit Larissa zu verbinden ist, scheint auch im selben Sinn zu sprechen, da die Vermutungen Miložić's in dieser Hinsicht noch ihres Beweises entbehren (31).

2. Einer gewissen Gleichzeitigkeit Larissa-Dimini / Frühhelladisch. Zugunsten dieses Verhältnisses, sprechen die Fundumstände in Gonia, Korynth, Tsani Magula IV, Asea, Malthi, vielleicht auch Tyrins [32], wie auch die chronologischen Reihen Vinča / Troja I—II; Troja II / Frühhelladisch II (35) und Vinča / Dimini-Larissa. Dabei ist jedoch ein chronologischer Vorsprung von Dimini zu Frühhelladisch wohl nicht zu leugnen (vgl. auch Miložić, Gnomon 1950).

3. Die Erscheinung von *crusted ware* mit Frühhelladisch II in Asea macht einen späten Ansatz der Rachmani-Gruppe als Lokalerscheinung

wahrscheinlich, was durch die Entsprechungen in Form und Verzierung zwischen Rachmani und spätem Vinča, und die Erscheinung eines Rachmani Idols unter den späten Fuden von Vinča bestätigt zu werden scheint (37, 37 a).

4. Einer längeren Dauer des mazedonischen *late neolithic*, die wohl durch die Entwicklung der Gefäßformen an mazedonischen Fundstellen bestätigt wird (40).

Die von Schachermayr angenommenen Beziehungen von Vadastra (nach D. Berciu Vadastra II) und Phthiotic Thebes würden für Thebes ein Datum um 2500-2200 voraussetzen, da Vadastra I—II mit Vinča-Pločnik gleichzeitig ist (42—43), letzteres wieder auf Grund der Beziehungen zur Rachmani — Ware um dieses Datum und etwas später anzusetzen wäre. Allerdings müssten diese Beziehungen durch weitere Funde in Bulgarien bewiesen werden.

Milutin V. Garašanin

James Harvey Gaul, *The neolithic period in Bulgaria*, 1—252, sa 69 tabli, American school of prehistoric research, Bulletin 16, 1948.

U ovoj šesnaestoj knjizi biltena reč je o neolitskom periodu u susednoj Bugarskoj. Navikli smo da u ovim izdanjima bude reči o našem materijalu, koji je obradljivao V. J. Fewkes na prvom mestu, a zatim njegovim saradnicima na našem terenu. Jedan od ovih bio je i J. H. Gaul. U toliko nam je i draža njegova knjiga.

Delo J. H. Gaula obuhvata materijal neolitskog perioda iz cele Bugarske, čiju je sliku pisac pokušao da da na osnovu studija po bugarskim muzejima. Materijal na osnovu koga je on pokušao to da postigne dobijen je bilo putem iskopavanja ili, kao što je slučaj sa većim delom, kao površinski nalaz. Knjiga je podeljena na devet glava. Prva glava govori o geografskom položaju i starim putevima na istočnom delu Balkanskog poluostrva. Tu pisac dokazuje da su rečne doline bile jedini prolazi i komunikacione veze tog perioda. U drugoj glavi govori se o kompleksu slikane keramike zapadne Bugarske (»West bulgarian painted culture«). Tu autor govori na prvom mestu o kompleksu Starčevo-Köröš, a zatim prelazi na slikanu keramiku zapadne Bugarske, koja za nas predstavlja potpuno nov, dosad nepoznat materijal. U ovoj poslednjoj ograničava pisac nekoliko oblasti i govori o materijalu iz Sofijskog basena, zatim iz doline Strume i materijalu iz severne Bugarske, dajući preglednu mapu i spisak lokaliteta, kao i međusobni odnos pojedinih keramičkih vrsta sa raznih nalazišta. Ovaj sistem sa davanjem mape i spiska nalazišta sproveden je dosledno kroz celu knjigu i mnogo doprinosi boljoj preglednosti samoga dela.

Treća glava govori o neolitskim nalazištima poznijeg perioda u zapadnoj Bugarskoj. Pod ovim imenom izdvojio je Gaul nekoliko nalazišta u Bugarskoj sa materijalom koji je prema reprodukcijama dobrim delom vinčanskog karaktera. Takva su nalazišta Pernik, Celopečene i dr.